

Erdély története I.*

1. A KEZDETEKTŐL A MAGYAR HONFOGLALÁSIG

A csúcára állított piramis messzebbre látszik ugyan, de nagyobb árnyékot vet. Ilyenképpen a történeti források gyarapodása néha árnyékot vet a régmúlt alig-alig derengő valóságára. Zárt tájegység történetének megírásánál ezzel a veszéllyel mindig számolnunk kell, tapasztalhatjuk ezt a nagy lélegzetű városi monográfiáknál vagy akár a tízkötetes Magyarország történetének megírásánál is. Örömmel kell konstatálnom, hogy a tárgyalt kötetben végre méltó terjedelmet kapott az általam ismertető rész. A szerzők igyekeztek elkerülni azt az igen gyakran jelentkező veszélyt, mely a meglévő forrásanyag alapján szinte szükségszerű befelefordulást jelent. Szinte minden esetben kapcsolják a vázolt — sok esetben feltételezett — történeti eseményeket a környező területekhez, s ez így helyes, hiszen a geográfiai határokat sem tartották mindig tiszteletben a történelem folyamán, még kevésbé az újkori térképek adatait. A tartalomjegyzék szerint a vázolt időszak két nagy fejezetre oszlik, a valóságban azonban, mint ezt a belső tagolás is mutatja, a több szerző egymással jól összekapcsolódó munkája lényegesen részletesebb felosztást jelent. Ezek közül természetesen egységesebb a népvándorlás korát összefoglaló fejezet (271-től 896-ig), hiszen ez egy szerző munkája. Arányai-
ban kissé túlzottan hosszú a római uralom valamivel több mint másfél évszázadát taglaló rész, hiszen a sok évszázados történelmi színjátékban ez csupán egy epizódot vagy jobb esetben is egy rövidebb jelenetet képezett, nem pedig felvonást, mely a dráma gerincét jelenthetné.

E sorok papírra vetésekor már tudjuk, hogy a szerzők a munkáért akadémiai díjat kaptak, megérdemelten. A munka jelentős részét bonyolult körülmények között, a gyakran elengedhetetlenül szükséges autopszia hiányában végezték.

Az Erdély őskora fejezet megírása talán az egyik legnehezebb feladat volt, hiszen több ezer esztendő a kutatók számára is alig-alig áttekinthető történetét kellett közérthető módon megfogalmazni úgy, hogy az elbírja a szakkutatók kritikáját is. A fejezet egészében eleget tesz ezeknek az elvárásoknak, s nem törekszik olyan részletek bemutatására, melyek elvonhatják a figyelmet a szélesebb horizontú összefüggésről. Az őskőkori fejezetnél minden történeti munkánál szükségszerű, hogy a nagyon gyér forrásanyag hiányában szélesebb körben általánosítsunk. Ezért talán szerencsésebb lett volna, ha a tárgyalt terület első emberének megjelenését kapcsolatba hozza a vértesszőlői lelettel és körével, miután a pár száz kilométer távolság háromszázötvenezer év távlatában nem jelenthet eltérést.

A szerző a középső, majd a késői paleolitikum leleteinek tagolásánál már figyelmet fordít a szükséges általánosításra. A jégtakaró visszahúzódása utáni

* A főszerkesztő Köpeczi Béla. Az I. kötetet szerkesztette Makkai László és Mócsy András. A régészeti részeket írta, sorrendben, Vékony Gábor (13—31.), Mócsy András (32—45.), Tóth Endre (46—106.) és Bóna István (107—234.).

időszak különösen fontos egész Délkelet-Európa szempontjából. A korszakkal foglalkozó két elmélet vitája még nem zárult le. Nem tudjuk ugyanis, hogy hol maradtak meg azok az etnikai egységek, melyek alkalmasak voltak e termékeny félhold területén korábban lejátszódott újkőkori gazdasági forradalom vívmányainak átvételére. A hatodik évezredben ugyanis óriási kulturális egység alakult ki, melynek határai a Balatontól a Pruthig, illetve Berettyó-újfalú vonalától a Rodopéig nyúltak. A szerző is utal arra, hogy igen kevés egységes színvonalú epipaleolitikus leletet találunk, a sík vidéken pedig, ahol az új gazdálkodás teret nyert, gyakorlatilag nincs nyoma az életnek a hatodik évezred előtt. Gábori M. feltételezi, hogy a jégtakaró olvadásával, illetve a meleg, csapadékos időjárással összefüggően oly mérvű volt az elmozdítás, hogy a sík vidék gyakorlatilag lakhatatlan volt. A kérdés nincs megoldva, s valamilyen módon elkerülte a szerző figyelmét az a báciai lelet-együttes, mely a Lepenski—Vir korszakhoz kapcsolható. Ezek a leletek jelenthetik ugyanis a korábban megkérdőjelezett alapnépesség hagyatékát, akiknek nyelve a legújabb kutatások szerint az indoeurópai nyelvcsalád egy sajátos ága lehetett. Itt utalok arra, hogy a szerző többször is idéz antropológiai adatokat, melyeknek néha történeti jelentőséget is tulajdonít. A magam részéről ezeket az adatokat rendkívül óvatosan kezelném, szem előtt tartva a korszerű antropológia újabb felismeréseit. Ebben a korszakban a különböző nagyraszok jószerevével mindenütt megtalálhatók, ahol csontleletet sikerül feltárni. Könnyű persze a recenzornak véleménykülönbségét hangoztatnia, hiszen a pro és kontra bizonyítékokat patikamérlegre téve sem tudunk sok esetben a vitát eldöntő milligrammnyi érvet sem kimutatni. Így van ez a szövegben sokszor megjelenő ide-oda vándorlások esetében is. Az újkőkori, majd a bronzkori feltételezett vándorlásoknak sajnos sem a kiindulópontját, sem a végpontját nem ismerjük a legtöbb esetben. Az újkőkori, majd bronzkori törzsek etnotársadalmi struktúrájáról alig-alig esik szó, pedig tudjuk, hogy mindkét időszakban nagy kulturális egységek töredék régióit és kultúráit vizsgáljuk. Itt kell megjegyezni, hogy az őskori rész szöveget értelmező térképei nem sikerültek, a vonalkázós technika helyett sokkal egyértelműbb lett volna a népvándorláskori résznél alkalmazott technika. Így csak a szakember tud nagy nehezen eligazodni az egymásra helyezett pókhálók labirintusában. Visszatérve a szakmai részre, úgy vélem, hogy a Tiszától keletre eső részek a történeti időszakig elvezető etnikai arculata az i. e. 14. századtól kezd számunkra is megfogható módon kialakulni. A Közép-Európát érintő történelmi katasztrófa, az úgynevezett halomsíros vándorlás a Tiszánál megtorpan ugyan, illetve más irányt vett, de a Tiszán túlra sodródott etnikai töredékek kialakítanak egy hatalmas, Moldvától Várnáig és a Tiszaig terjedő etnikai egységet, melyet Gáva—Holihrad kultúrának nevezünk. Ezt a nagy kulturális egységet rétegzik felül azok a steppei népek, melyek az i. e. IX. századtól több hullámban szivárognak át a Kárpátok hágóin. A Hérodotosz által említett népeket az első évezred közepétől tudjuk azonosítani Erdélyben, a Tiszántúlon és a Bánságban. A szerző és a recenzor között e korszak megítélésénél jelentős véleménykülönbség van, melynek taglalása talán az egész folyóiratot kitöltené. Elég, ha csak annyit említek, hogy nagy merészségnek tartom a Veckerzug csoport hordozóit alföldi dáknak nevezni, noha az elmélet kétségkívül nagyon tetszetős. A Gáva kultúra leszármazottaiból a steppei népelemekből ötvöződött össze az az alaplakosság, melyet a kelta invázió jelentősen átforgalmazott, mondhatnánk uniformizált, s a közép-európai kultúrkörhöz kapcsolt.

Az őskori részt alfejezetként a dák királyság kora zárja le. A történeti összefoglalás elsősorban a forrásokra támaszkodva készült, ez természetes is, de talán szerencsésebb lett volna, ha a régészeti leletek is részletesebben jelzik az ókor e különleges, a klasszikus világ peremén létrejött mikrohatalmának hagyatékát. A kérdés annál is inkább lényeges, mert tudjuk, hogy a dák területen belül a leletek nem egységesek, s ez önmagában kétséggé teszi a belső szervezet és a nyelv mindenkori egységét is. Nem csökkenti ez azonban a dák arisztokrácia szervezőképességének, gazdagságának, hatalmának jelentőségét, hiszen sikeresen szálltak szembe a római imperiummal több mint száz évtizedeig.

A második század első évtizedében azután a római légiók „dákirtó” hadjáratai megpecsételték sorsukat, s csak kis töredékük maradt a Kárpát-medence északkeleti csücskében, a később említett szabad dákok. A 106. év nyarán befejeződött harcok után, a vizsgált területre sokféle népelemet telepített a római adminisztráció. Az új provincia és a pannóniai limes közé szarmata falvak százai ékelődtek. A források gyakran értesítenek a szarmaták pannóniai betöréseiről, melyek szinte generációként követték egymást, nem tudni miért, de Dacia-Propontida-hegyei, mintha nem lettek volna olyannyira csábítók az alföldi szarmatáknak, mint Pannónia dombvidéke. E barbár törzseknek mégis a római hadmérnökök gigantikus alkotása, a hatalmas csőrszárórendszer nyújtott ideig-óráig védelmet, a még félelmetesebb barbárok ellen. A keletről meginduló germán invázió előbb a római provinciát söpörte el, majd évszázad múltán magába olvasztotta az alföldi szarmatákat is. Időben itt egy kicsit előreszaladtam, de csak azért, hogy hangsúlyozzam, a szarmaták többit érdemeltek volna a római uralom taglalása mellett. 270 fordulópont a terület történetében, hiszen a meg-megújuló támadások nyomán jól átgondolt katonapolitikai döntésként a római légiók tervszerűen kiűrték Dacia-Propontidát, úgyhogy ott szinte etnikai vákuum keletkezik. A tanulmányoknak talán legizgalmasabb fejezete az, amelyik részletesen taglalja a provincia lakosainak sorsát a kiűrés után. Régészeti és epigráfiai érvek tömegével bizonyítja, hogy szó sem lehet nagy létszámú romanizált lakosság helyben maradásáról. Ez érvek nyomán egyszerűen semmivé foszlik az a „történelmi protézis”, mely Európa újkori története során különböző területeken újra és újra felbukkan, tárgyi anyag és források hiányában nagyobb autochton etnikai egységek titokzatos továbbélését feltételezve. Olyasféle feltételezés ez, mint amikor a gyermek sokféle festéket összeöntve azt hiszi, hogy ecsetje nyomán szivárványszínű lesz a papír, s nem hiszi el, ha magyarázzák is neki, a sokszínű alapanyagok keveredéséből a szürke különböző árnyalatait tudja kihozni. A hunok rövid ideig tartó uralmának jelentőségét a hozzájuk kapcsolódó legendafüzér eltúlozza. Igazi jelentőségük abban áll, hogy a keleti és dunai germánokat az agyaglábakon álló római kolosszusra zúditották, mely nem tudott ellenállni a barbárok támadásainak. Elsődlegesen Nyugat-Európa képét változtatta meg a Kárpát-medencéig eljutó hun királyok hatalma. Erdély évszázadokra gót, majd gepida uralom alá kerül. E fejezetek szerzője a germán régészeti anyag és előtörténet egyik legjobb, ha nem a legjobb ismerője Európában. Így azután tollából páratlan színes, rengeteg újat hozó, részleteiben is figyelemre méltó összefoglalás született. Stílusa eltér a korábbi két nagy fejezetétől, s a szakemberek számára sokatmondóan rengeteg régészeti lelőhely adatát sorolja fel, melyek mindegyike egy-egy fontos forrás és súlyos érv mondanivalójának alátámasztásához. E fejezetet korábban megjelent germánokkal foglalkozó tanulmányai csúcsának érezzük. Külön érdekesség a nagy

erdélyi aranyleletek (Szilágyosomlyó, Apahida) hovatartozásának körülhatárolása. E fejezethez tartoznak, mint azt már említettem, a nagy gonddal megtervezett elterjedési és típustérképek, melyek egyértelműen támasztják alá a szerző mondanivalóját. A Kárpát-medencében a germánok uralmának Baján kagán avar lovasai vetettek véget. Közbevetőleg meg kell jegyeznem, nagyon fontos az a feltételezés, mely a Kárpátok vonalának elerdősödését taglalja. A környezet ily mérvű megváltozásával a kutatás tudomásom szerint a korábbiakban nem számolt, vagy jelentőségét nem értékelte helyesen.

Az avarokkal együtt, pontosabban bevonulásukat évtizedekkel követve, jelentek meg az első szláv közösségek is, Erdély területén ugyanúgy, mint az avar birodalom más peremvidékén. A kötet külön értéke a szláv emléktanyag összefoglalása és elkülönítése, a szláv vezetőréteg halmos temetkezéseinek vizsgálata. A VIII. század utolsó évtizedében az avarok uralmát beháborúk gyengítették, majd a kivérzett lakosság nem tudott ellenállni a frank támadásnak. A Duna a frank birodalom határfolyója lett. Tudjuk, hogy jelentős avar töredékeket telepítettek le a Dunántúlon. 804-ben aztán Krum bolgár kán seregei véget vetnek a tiszántúli avar uralomnak is, Belgrád, Csongrád, Nógrád talán a IX. századi bolgár érdekszféra határvárait jelentik. A hódítás célja azonban minden bizonnyal az erdélyi réz, arany és só volt. E három ásvány a történelem egész folyamán meghatározta Erdély jelentőségét. Már az újkorban mezopotámiai kereskedelmi kapcsolatok utalnak a terület fontosságára, s ez történelme során mindvégig nyomon követhető. Visszatérve a bolgár hódításokra, a honfoglalást megelőző korszak a bolgár uralom időszaka, a bolgár hódítás azonban nem jelentette az avar népesség kiirtását. A IX. század régészeti térképén még nem tudjuk egyértelműen kimutatni a továbbélő avarság emléktanyagát, de a lelőhelyeket jelző pontok egyre sűrűsödnek. Mindez ma már nem elméleti kérdés, hanem a kutatás intenzitásának és a leletek minociózus feldolgozásának kérdése.

A régészeti részt a magyar honfoglalás kora zárja le. Külön részben foglalkozik az írott forrásokkal, illetve a magyar köztörténetből jól ismert folyamattal. Részletesebben kitér Anonymus Gestájára, mely nyomán számos legenda és történeti félreértés született. A tanulmányban nem volt rá lehetőség és szükség sem, hogy a Gestával foglalkozó könyvtárnyi irodalmat részletesen elemezze, összefoglaló véleménye azonban reális és elfogadható. Ugyanilyen fontos megállapítása, mellyel a honfoglalás kori, illetve X. századi magyarság régészeti anyagát vizsgálja, végre felismerve azt a tényt, hogy nem csak a keleti fegyverzettel és ékszerekkel eltemetett egyének lehettek magyarok, hanem a X. századi magyarság hagyatékához kell számolni mindazt a vásárolt vagy zsákmányolt fegyvert és ékszert is, melyek emberöltők során kerültek a föld alá. A régészeti leletek alapján bebizonyítja, hogy Erdély különböző pontjain a IX—X. század fordulójától kezdve egyszerre kezdődik el a honfoglalók különböző rétegeinek megtelepülése. Fontos megfigyelései kapcsolódnak a magyarok által megerősített hatalmas földvárakhoz, melyek a területet minden irányból védték a természetes átjárók mentén. Részletesen elemzi az erdélyi kora Árpád-kori telepeket, falvakat, temetőket. A szerző anyagismerete a legapróbb részletekig kiterjedően rendkívül elmélyült, szinte egyedülálló.

E rövid összefoglalás keretében nem nyílhatott módomból elmélyültebb elemzésre. Mindenképpen azt kell mondanom, hogy az Erdély története régészeti része forrásmunkának tekinthető, melynek legtöbb megállapítása megalapo-

zott, és jó támpontot nyújt a további kutatásokhoz, kisebb része vitára serkentő, de mindenképpen előremutató. Úgy látszik, a szerkesztők bizonyos kérdéseket többszörösen hangsúlyozni kívántak, ezért kezdődik a következő nagy fejezet „Erdély a középkori magyar királyságban (896—1526), Erdély honfoglalás kori őslakói, Anonymus az erdélyi magyar honfoglalásról”. Repetitio est mater studiorum.)

TROGMAYER OTTÓ

2. A HONFOGLALÁSTÓL 1606-IG

896-ot követően Erdély sorsa elválaszthatatlanul összefonódott a magyarság, illetve a középkori Magyar Királyság történetével. A régió egyes részei már a honfoglalás idejében magyar fennhatóság alá kerültek, a keresztény monarchia kialakulásával és megszilárdulásával pedig az egész Erdőntúli vidék a magyar állam integráns részévé vált. 1526-ban, az önálló államiság feldarabolódásával Erdély történetében is fordulópont következett be, így teljes mértékben jogosnak kell tartanunk a kötet tagolását, melynek értelmében a középkori magyar fejezet két végpontját a honfoglalás és a mohácsi csata jelenti. Fontosnak tartjuk, hogy Magyarország és Erdély középkori egysége a korszakolás révén is aláhúzassék, hiszen a transzszilvanizmus egyik régi (és időről időre ma is felbukkanó) tétele a speciális fejlődés túlhangsúlyozásával kívánta ezt az egységet megkérdőjelezni.

A több mint hat évszázadot felölelő korrajz megírása komoly próbatételt jelent a kutató számára, hiszen az ismert nehézségeken (a korai időszakok vonatkozásában fennálló nagyfokú forrásszegénység, a sajátos jelenségek gyökereinek tisztázatlansága, a magyar és román történetírást elválasztó óriási szakadék) túlmenően fokozottan jelentkeznek az elmúlt évtizedek maradó tudományos eredményeinek használatával kapcsolatos követelmény is, mivel e tárgykörből hosszú ideje nem jelent meg önálló monográfia. A nem könnyű feladat megoldására *Makkai László* vállalkozott, aki negyvenévi kitérő és szünet után tért vissza a témához. Kiindulási pontját Erdély honfoglalás kori etnikai viszonyainak a felvázolása jelenti. Mivel az okleveles anyag szinte semmilyen felvilágosítást nem tud nyújtani ebben a kérdésben, ezért a szokottnál is fontosabb szerep hárul az elbeszélő és egyéb forrásanyagra. A krónikák szűkszavúsága miatt az első csoportot csak Anonymus sokat elemzett és vitatott gestája képviseli, amelyről közismert, hogy többek között *blak* (vlach, vagyis újlatin, román) népességet is szerepeltet a honfoglalók ellenfeleiként. *Makkai László* a magyar történetírás korábbi és újabb eredményeire támaszkodva fejti ki, hogy a Névtelen szerző saját korának (a XIII. század elejének) viszonyait vetíti vissza a honfoglalás korába, vaskos anakronizmusokat elkövetve eközben. Így például kunokat emleget a honfoglalás idejében, akik pedig csak a XI. században jelentek meg Európában, vagy mechanikusan visszavetíti az 1185-ben keletkezett bolgár—román cárságot több évszázaddal korábbra. A szerzővel ellentétben azonban nem tartjuk valószínűnek, hogy Anonymus az orosz évkönyvek nyomán helyezte volna a vlachokat a Kárpát-medencébe, egyrészt mert semmilyen bizonyítékunk sincs erre vonatkozóan, másrészt pedig Nyesztornál a „voloh” kifejezés a keleti frankokra vonatkozik (akik a IX. század legvégéig tartották fennhatóságuk alatt a Dunántúlt), nem pedig a románokra. Sokkal valószínűbbnek tűnik az a feltételezés,